

П. Каршиковский.

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ ТА НАУКИ УКРАЇНИ
ОДЕСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ І. І. МЕЧНИКОВА
ЦЕНТР АНТИКОЗНАВСТВА ТА МЕДІЄВІСТИКИ
ОДЕСЬКИЙ АРХЕОЛОГІЧНИЙ МУЗЕЙ НАН УКРАЇНИ
НАУКОВА БІБЛІОТЕКА ОНУ ІМЕНІ І. І. МЕЧНИКОВА
ГРЕЦЬКИЙ ФОНД КУЛЬТУРИ (ОДЕСА)

СТАРОДАВНЄ ПРИЧОРНОМОР'Я

Випуск XIII

ОДЕСА
ОНУ
2021

УДК 94(100)“-05/17”(08)

C773

Рецензенти:

- І. В. Бруйко** – д.і.н., директор Одеського археологічного музею НАНУ;
О. А. Довгополова – д.філос.н., професор кафедри філософії ОНУ імені І. І. Мечникова.

Редакційна колегія:

- І. В. Немченко** – к.і.н., керівник Центру антикознавства та медієвістики ОНУ імені І. І. Мечникова, головний редактор;
О. Б. Дьомін – д.і.н., проф. кафедри всесвітньої історії ОНУ імені І. І. Мечникова;
І. С. Гребцова – д.і.н., зав. кафедри всесвітньої історії ОНУ імені І. І. Мечникова;
Т. О. Ізбаш-Гоцкан – к.і.н., доц. кафедри всесвітньої історії ОНУ імені І. І. Мечникова;
В. Г. Кушнір – д.і.н., декан факультету історії та філософії ОНУ імені І. І. Мечникова;
О. М. Луговий – к.і.н., доц. кафедри всесвітньої історії ОНУ імені І. І. Мечникова, зам. головного редактора;
В. В. Чепіженко – викл. кафедри всесвітньої історії ОНУ імені І. І. Мечникова;
С. Б. Охотніков – к.і.н., зам. директора Одеського археологічного музею НАНУ;
М. Д. Руссєв – доктор хабілітат історії, професор Вищої антропологічної школи (Кишинів, Молдова);
О. В. Сминтина – д.і.н., зав. кафедри археології та етнології України ОНУ імені І. І. Мечникова;
С. Б. Сорочан – д.і.н., зав. кафедри історії стародавнього світу та середніх віків Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна.

Рекомендовано до друку Вченою радою факультету історії та філософії
ОНУ імені І. І. Мечникова.

Протокол № 5 від 18 лютого 2021 р.

C773 Стародавнє Причорномор'я. Випуск XIII / Голов. ред. І. В. Немченко. –
Одеса: Одеський національний університет імені І. І. Мечникова, 2021. –
442 с.

ISBN 978-617-689-412-4

*Збірка «Стародавнє Причорномор'я» складена на основі матеріалів
XIII ювілейних читань пам'яті П. Й. Каришківського, міжнародної
конференції, яка відбулась в ОНУ імені І. І. Мечникова 12–13 березня 2021 р.*

Збірка видана за спонсорської підтримки

І. М. Ковалья, В. О. Кравця, В. В. Левчука та С. Парадісопулоса

ISBN 978-617-689-412-4

УДК 94(100)“-05/17”(08)
© Колектив авторів, 2021
© Одеський національний
університет імені І. І. Мечникова, 2021

О. С. Пересунчак (Завалля)

БЕРЕЗІВКА III – ПАМ'ЯТКА БІЛОЗЕРСЬКОЇ КУЛЬТУРИ НА СЕРЕДНЬОМУ ПОБУЖЖІ

На території Середнього Побужжя, що включає в себе захід Кіровоградської та північ Одеської областей, археологічній науці відомо кілька десятків поселень пізньої бронзи, більшість з яких відносяться до сабатинівської культури¹. Пам'ятки ж похідної від неї білозерської культури трапляються порівняно рідше і зафіксовані переважно на правому березі Південного Бугу.

На даний час в межиріччі Південного Бугу та Дністра зафіксовано більше 200 пам'яток білозерської культури. Абсолютна більшість з них досліджувалася шляхом збору «підйомного матеріалу». Найближчі до Середнього Побужжя пам'ятки пізньої бронзи були виявлені експедицією Одеського університету під керівництвом В. Н. Станко в 1972–1974 рр. Пізніше, в 1976–1980 рр., Балтським загоном Причорноморської експедиції Одеського археологічного музею були проведені розкопки поселення Балта. Загалом на даний час в басейні середньої течії Південного Бугу відомі такі поселення білозерської культури: Полянецьке, Савранське III, Гербіне. Своєрідність виявлених пам'яток дозволила виділити їх в окрему «Балтську групу поселень білозерського типу на півночі Одеської області»².

Об'єкт археології Березівка III був зафіксований автором в 2016 р. за скупченням кісток та фрагментів ліпної кераміки на видовженому із південного сходу на північний захід пагорбі висотою біля 1,5 м. Площа поширення артефактів складає приблизно 750×50 метрів. Відстань до русла Південного Бугу – трохи більше 1 км.

На перший погляд, розташування Березівки III є нетиповим для білозерської культури, адже встановлено, що топографія її поселень вирізняється розташуванням на невисоких мисах, поблизу джерел води та в зручних для господарської діяльності місцях³.

Значну ж віддаленість даної пам'ятки від русла Південного Бугу, що складає трохи більше 1 км, можна пояснити зміною природних умов вже в середині минулого століття, пов'язаною з меліоративними роботами на цій місцевості. До того часу, за спогадами місцевих жителів, територія поблизу місцезнаходження Березівки III була вкрита мочарами, тобто була достатньо зволоженою. Таким чином, можна припустити, що в період пізньої бронзи вона знаходилася поблизу природних озер або неподалік якоїсь притоки Південного Бугу, яка наразі вже не існує.

В межах пам'ятки розташовані два насипи курганів, а на її південно-східному краї зафіксовано значне скупчення кісток невідомого походження. За повідомленням місцевого жителя О. Дідурика, ним були знайдені рештки людського кістяка, зокрема фрагменти щелепи та уламки черепної коробки.

В 2018 р. територія пам'ятки була обстежена учасниками Північно-Причорноморської археологічної експедиції Д. В. Кіосаком та В. Л. Денисюком, які виявили тут кілька вінчиків тюльпановидної форми, а також крупний фрагмент посудини з вертикальними канелюрами. Попередньо пам'ятку було віднесено до білозерської культури доби фінальної бронзи (XII– X ст. до н.е.).

Протягом 2016–2019 рр. автором був зібраний підйомний матеріал, опис якого подається нижче.

Найбільшу кількість артефактів господарського призначення складають фрагменти ліпної кераміки сірого кольору з домішками крупнозернистого піску, трохи менше – світло-коричневого забарвлення. Всього на поверхні виявлено 86 фрагментів посуду, з яких 11 виконано з матеріалу світло-коричневого кольору та 75 – сірого.

Орнаментованих фрагментів – 7 екземплярів. Зокрема, у вигляді валику – 5, із валиком, що має поперечні заглиблення з овальних ямок, – 2. Серед них виділяється невеличкий уламок черепка помаранчевого кольору із заглибленим візерунком з двох паралельних горизонтальних ліній, розташованих на відстані 12 мм одна від одної, створених коротким пунктирним штампом. В нижніх частинах ліній спостерігаються точкові заглиблення, розташовані навкісно одне від одної в два горизонтальні ряди.

Вінчиків зібрано 4 екземпляри, з яких 2 прикрашені по краю валиком, 1 має прямий край та 1 – відігнутий назовні.

Один фрагмент кераміки сірого забарвлення має наскрізний отвір діаметром 4 мм.

Ручок посуду виявлено 3. Зокрема, у вигляді напівсферичної випуклості на стінці – 1 та 1 – масивна, що являє собою горизонтальний виступ з наскрізним горизонтальним отвором шириною 20 та висотою 1,5 мм. Обидві ручки виготовлені із світло-коричневої глини.

Серед них виділяється фрагмент з петлевидною ручкою, що зв'язувала невиразний вінчик зі стінкою горщика.

Вироби з матеріалу тваринного походження представлені 2 зразками. Один з них – фрагмент рогу оленя, обрізаний з трьох боків, довжиною 80 мм при товщині в різних частинах 30–35 мм (рис. 1).

Рис.1. Виріб з рогу оленя

Рис.2 Знаряддя
для тиснення шкіри

Рис.3 Черешок ножа

Рис.4. Бронзова підвіска

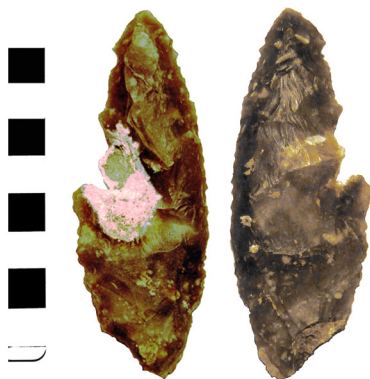

Рис.5 Наконечник списа

Другий артефакт, виконаний з лопатки коня чи бика, має довжину 70 мм та зубчасті закінчення, виготовлений шляхом прорізання краю кістки (рис. 2). За висновками дослідників, таке знаряддя використовували для тиснення шкіри².

Виробів з бронзи знайдено 2. До них відноситься фрагмент черешка ножа підпрямокутної форми довжиною 60 мм. В місці переходу черешка до леза спостерігається ромбовидне розширення розміром 12 мм (рис. 3).

До бронзових речей належить також підвіска видовженої підтрикутної форми з кільцем для підвішування на вершині, виготовлена способом лиття (рис. 4). Жорсткувата поверхня виробу свідчить, мабуть, про те, що він не пройшов остаточної обробки. Аналогі безрівського виробу виявлені на пам'ятках сабатинівської культури³.

Порівняно з носіями попередньої культури, у «білозерців» спостерігається дефіцит матеріалу для виготовлення бронзи, що спонукало населення Побужжя до використання твердих матеріалів, зокрема крем'яно-кременю⁴.

З крем'яних артефактів, виявлених на Березівці III, маємо 2 відщепи світло-сірого кольору та наконечник списа листовидної форми (рис. 5).

Значне скупчення на білозерських пам'ятках кісткового матеріалу та наявність в їх межах курганів дає підстави визначити їх як тогочасні могильники⁵. За цими ознаками можна припустити, що Березівка III відноситься саме до таких археологічних об'єктів. Зважаючи на їх невелику кількість на території Середнього Побужжя, робимо висновок про перспективність її подальшого дослідження.

¹ Пересунчак О. С. Артефакти та місцезнаходження доби бронзи на території Середнього Побужжя // Археологія, етнологія та охорона культурної спадщини Південно-Східної Європи: збірка наукових робіт, присвячена 25-річчю кафедри археології та етнології України Одеського національного університету ім. І.І. Мечнікова. Одеса, ОНУ, 2018. С.105-113.

² Березанская С. С., Отрощенко В. В., Чередниченко Н. Н. Шарафутдинова И. Н. Культуры эпохи бронзы на территории Украины. Киев, 1986.

³ Агульников С. М. Планировка и топография белозерских могильников в нижнем Подунавье // СП. Вип. XII. 2018. С. 39-43.

⁴ Матвієнко Л. В. Білозерська археологічна культура в Степовому Побужжі // Чорноморський літопис. 2011. 5. С. 31-35. URL: http://resource.history.org.ua/publ/chornlit_2011_5_31.

⁵ Ванчугов В. П. Белозерские памятники в Северно-Западном Причерноморье. Проблема формирования белозерской культуры. Київ, 1990.

Перелік скорочень**Список сокращений****Abbreviations**

- АВ – Археологические вести
 АДУ – Археологічні дослідження на Україні
 АИМ – Археологические исследования в Молдавии. Кишинев, Штиинца.
 АИУ – Археологические исследования на Украине
 АКМ – Археологические культуры Молдавии. Кишинев, Штиинца.
 АО – Археологические открытия
 АП – Археологічні пам'ятки
 БАЭ – Бугская археологическая экспедиция
 БФ – Боспорский феномен
 ВДИ – Вестник древней истории
 ВХНУ – Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна
 ДАОО – Державний архів Одеської області
 ДП – Древнее Причерноморье. Одесса.
 ЖМНП – Журнал Министерства народного просвещения
 ЗОАО – Записки Одесского археологического общества
 ЗООИД – Записки Одесского общества истории и древностей
 ИА АН УССР – Институт археологии Академии Наук УССР
 ІА НАН України – Інститут археології Національної академії наук України
 ИГАИМК – Известия Государственной академии истории материальной культуры
 ИИАК (ИАК) – Известия императорской археологической комиссии.
 ИИМК АН СССР – Институт истории материальной культуры Академии Наук СССР
 ИРАИМК – Известия Российской академии истории материальной культуры
 КККТ – Культурний комплекс Кукутень-Трипілля
 КСИА – Краткие сообщения Института археологии
 КСОГАМ – Краткие сообщения Одесского государственного археологического музея
 МАПП – Матеріали з археології Північного Причорномор'я
 МАСП – Материалы по археологии Северного Причерноморья
 МГУ – Московский государственный университет
 МИА – Материалы и исследования по археологии СССР
 НА ІА НАНУ – Научный архив Института археологии Национальной Академии Наук Украины

- НБУВ – Національна бібліотека України імені В.І. Вернадського
НГУ – Николаевский государственный университет
НИЦ – Научно-исследовательский центр
НКМ – Николаевский краеведческий музей
НО – Надписи Ольвии (1917-1965). М., 1965.
НС – Нумизматика и сфрагистика
НЭ – Нумизматика и эпиграфика
ОАМ НАН України – Одеський археологічний музей Національної академії наук України
ОНУ імені І.І. Мечникова – Одеський національний університет імені І.І. Мечникова
РА – Российская археология
РАЕ – Российский археологический ежегодник. Санкт-Петербург.
СА – Советская археология
САИ – Свод археологических источников.
СП – Стародавнє Причорномор'я. Одеса
СХМ – Сообщения Херсонского музея
Тр. ГЭ – Труды Государственного Эрмитажа.
AGZ – Akta Grodzkie i Ziemskie: dokumenty. Lwów,
AHME – Analecta hymnica medii aevi
CIL – Corpus Inscriptionum Latinarum
IGBR – Mihailov G. Inscriptiones graecae in Bulgaria repertae. Serdicae, 1970. Vol.1. Ed.2.
IOSPE, I² (*IPE I*²) – Latyshev V. Inscriptiones antiquae orae septentrionalis Ponti Euxini Graecae et Latinae. Petropolis, 1916. Vol.1. Ed.2.
JRA – The Journal of Roman Archaeology
JRS – The Journal of Roman Studies
MPH – Monumenta Poloniae Historica
MS – manuscript – рукопис, манускрипт
RIC – The Roman Imperial Coinage. Зокрема: RIC II – Roman Imperial Coinage. Volume 2: Vespasian to Hadrian / Ed. Mattingly H., Sydenham E. A. London, Spink & Son, 1926.
SNG – Sylloge Nummorum Graecorum
SP – Stratum plus
ZDM – Zbiór dokumentów małopolskich / Wyd. I. Sułkowska–Kuraś i S. Kuraś. Wrocław
ZfN – Zeitschrift für Numismatik

<i>Зміст</i>	<i>Содержание</i>	<i>Contents</i>
<i>Немченко І. В.</i> 100-річчя Петра Йосиповича Карышковського (1921–1988).....		5
<i>Демин О. Б.</i> Путь к античной нумизматике: формирование научных интересов П. О. Карышковского		14
<i>Сапожников И. В.</i> К 100-летию профессора П. О. Карышковского: жизнь и творчество по сокращенной программе.....		21
<i>Избаи-Гоцкан Т. А., Колесниченко Е. А.</i> К вопросу о творческом наследии Петра Осиповича Карышковского		33
<i>Агульников С.</i> Комрат-ХV – новое поселение античного периода в Буджакской степи.		37
<i>Ardeț A.</i> A new reinterpretation of a type of North Pontic amphora discovered in Dacia at Drobeta.....		45
<i>Белецкая О. В.</i> «Czarnigrod, ubi Dniestr fluvius dictus mare intrat...» (Черный город в XIV-XVI вв.)		48
<i>Bodzek J.</i> Coins struck in the Black Sea Region donated by Stanislaw Mineyko in the collection of the National Museum in Krakow		57
<i>Бодзек Я., Мызгин К.</i> По разным сторонам стены: находки монет Боспорского царства на Верхнегерманском и Ретийском Лимесе....		61
<i>Булатович С. А.</i> Колхидки в собрании Одесского археологического музея		71
<i>Бурдо Н. Б.</i> 100-річний ювілей Марії Гімбутас		76
<i>Відейко М.Ю.</i> «Усатівські війни»: пошуки супротивника.....		83
<i>Главенчук А. В.</i> Объекты зооморфной скульптуры и технология их изготовления на позднепалеолитическом поселении Анетовка 2		89
<i>Головка О. Б.</i> Битва на р. Мозгава 13 вересня 1195 р. (причини, хід і наслідки конфлікту)		96
<i>Гордієнко Д. С.</i> Трансформації в українській торгівлі пізнього середньовіччя за дослідженнями Михайла Грушевського		103

<i>Гребенников В. Б.</i> История исследований поселений бронзового века в Нижнем Побужье.....	110
<i>Гребцова И. С.</i> Картины голландского караванджиста Геррита ван Хонтхорста в европейских музеях	116
<i>Грицюта О. О.</i> Експериментальні дослідження на базі Анетівської палеолітичної експедиції протягом польового сезону 2020 р.....	127
<i>Гуменний В. Л.</i> «ARMENIA...IN POTESTATEM P. R. REDACTAE»: Вірменія в контексті репрезентації римської політики на Сході в добу Траяна.....	132
<i>Демчук С. А.</i> Еразм Роттердамський, «Світське застілля» та «реформа» бенкету	138
<i>Димидюк Д. А.</i> Наконечник важкого списа з території Двіну (X–XIII ст.).....	145
<i>Добролюбский А.О., Смирнов И.А.</i> «...Что тут хан имел в виду...»?	150
<i>Зелинский А. Л.</i> Антиох II и Родос во время II Сирийской войны: возможная цель военного альянса.....	158
<i>Иванова С. В., Красножон А. В.</i> Археологические поиски Хаджибейского замка.....	164
<i>Івлєв К. О., Сорочан С. Б.</i> Про типову кар'єру вченого ромєя XV ст. (за матеріалами сатиричного діалогу «Мазаріс»).....	173
<i>Кахидзе Э.</i> Исторические данные о крепости Апсар.....	179
<i>Кіосак Д.</i> До абсолютної хронології найсхідніших поселень культури лінійно-стрічкової кераміки	187
<i>Козленко Р. О.</i> Монети ранньої Римської імперії в Ольвії: динаміка надходження	197
<i>Колесниченко А. М.</i> Нові черняхівські поселення на Кривоозерщині.....	206
<i>Croitoru C.</i> The <i>Venus pudica</i> Phenomenon (I). ITS beginnings.....	214
<i>Лагодич В.Ю., Овсінський Ю.В.</i> Зовнішньополітичні відносини Аварського каганату та Візантійської імперії у VI-VII ст.	219

<i>Левченко В. В.</i> З історії конфліктів у співтоваристві українських археологів наприкінці 1910-х – на початку 1920-х рр.....	225
<i>Лиман С. И.</i> Анализ средневековых источников в публикации К. П. Пауловича «Конспект, или краткое изложение дипломатики вообще» (1829)	231
<i>Ліхтей І. М.</i> Протидія чеського короля Вацлава I монголо-татарській загрозі у 1241 році.....	237
<i>Лобанова М. А.</i> Реконструкція плану трипільського поселення Сабатинівка I за архівними матеріалами.....	244
<i>Луговий О. М.</i> Ще раз про Маврокастрон та Аспрокастрон. «Чорне» ім'я «Білої» фортеці?	252
<i>Майборода П. А., Волканов С. И.</i> Римский эпос о Пунической войне: попытка перевода и комментария к книге II (1-60) Силия Италика	261
<i>Масюта Д. А., Пиструил И. В.</i> Археологические разведки вблизи парка «Дюковский сад» в г. Одессе	270
<i>Mercer M.</i> The Tower of London during the Wars of the Roses: The Bastard of Fauconberg's attempted attack of May 1471	278
<i>Милашевський О. С., Головка С. В.</i> Поселення черняхівської культури Лозувата-1 Ульянівського району Кіровоградської області.....	286
<i>Николаев Н. И.</i> Ольвийские «борисфены»: П. О. Карышковский или В. А. Анохин?	290
<i>Одрін О. В.</i> Грецькі <i>eschatia</i> і аграрна історія полісів Північної Надчорноморщини	299
<i>Охотников С. Б.</i> Научные археологические общества в Одессе.....	306
<i>Охріменко О. С.</i> Молитва ангелу-охоронцю з французького Часослова XIV ст. з колекції НБУВ.....	312
<i>Паламарчук С. В.</i> Об античных предшественниках городов левобережья Нижнего Дуная в Одесской области	316
<i>Пересунчак О. С.</i> Березівка III – пам'ятка білозерської культури на Середньому Побужжі	325
<i>Пилипчук Я. В.</i> Социальная терминология и властные структуры в истории Кавказской Албании	329

<i>Попова Т. Н.</i> Бициллиеведение: имена и смыслы.....	337
<i>Прохненко І. А., Жиленко М. А., Калініченко В. А.</i> Фальшивомонетна справа на Хустському замку	345
<i>Редина Е. Ф., Савельева Е. С.</i> К вопросу о терракотовых «погремушках» Боспора	354
<i>Руссев Н. Д.</i> Денежное обращение и монетные эмиссии правобережного Поднепровья в эпоху Золотой Орды.....	362
<i>Ручинська О. А.</i> Благодіяння ольвійської еліти у перші сторіччя н.е.	369
<i>Савельев О. К.</i> Фрагмент римского фигурного светильника из Тире	374
<i>Сапожников И. В., Синельников А. С.</i> О римских земляных линейных укреплениях и дороге варваров близ Ольвии.....	381
<i>Снытко І. А., Бондаренко А. А., Алексеев А. М.</i> Новая ольвийская бронзовая монета V в. до н.э. из Гилеи	392
<i>Федорук А. В.</i> Битва при Мурсе (351 г.) в освещении риторических произведений цезаря Юлиана	398
<i>Ціватий В. Г.</i> Концепт «конгруентність» у теорії та практиці дипломатії ранньомодерної Європи: інституціональний дискурс	405
<i>Чепіженко В. В.</i> Аристократичні спільноти в Англії XIV ст. (на матеріалах справи геральдичної суперечки Скрупа проти Гросвенора)	411
<i>Черниенко Ю. А.</i> По поводу некоторых разногласий по вопросам истоков позднебронзовой металлургии юга Восточной Европы	419
<i>Янов Д. М., Корпусова І. В.</i> Російські срібні монети XIV–XX ст. в колекції Одеського археологічного музею: загальний огляд	425
<i>Кушнір В. Г., Сминтина О. В.</i> Олександр Миколайович Дзиговський (15.02.1953 – 29.12.2020)	430
Перелік скорочень	436

Наукове видання

Головний редактор
Нємченко Ірина Вікторівна

СТАРОДАВНЄ ПРИЧОРНОМОР'Я
Випуск XIII

В авторській редакції

Підписано до друку 22.02.2021 року
Папір офсетний

Формат 60×84/8
Тираж 100 екз.

Друк офсетний
Замовлення № 20

Видавництво тов «Удача», Свідоцтво ДК № 4241 від 23.12.2011р.
м.Одеса, вул. Гаванна, 3 тел. (048) 726-54-37, e-mail: mostik-1@ukr.net